

Izvori za gospodarsku povijest na primjeru Brodske imovne općine u Vinkovcima

ZLATKO VIRC

Državni arhiv u Osijeku, Arhivski sabirni centar Vinkovci,
Vinkovci, Republika Hrvatska

Autor daje podatke o fondu Brodske imovne općine koji se čuva u Arhivskom sabirnom centru Vinkovci Državnog arhiva u Osijeku. Budući da nisu sačuvani fondovi drugih imovnih općina iz Vojne krajine, dokumenti Brodske imovne općine vrlo su važan izvor za proučavanje gospodarske povijesti cjelokupne Vojne krajine.

Unutar razvoja austro-ugarskih odnosa oblast Vojne granice imala je poseban status i težinu.¹ Austro-Ugarska nagodba (1867.) nije uspjela razriješiti pitanje pripadnosti Vojne granice, odnosno, bolje rečeno, Ugarska nije uspjela dobiti kompetenciju nad tim područjem.

U političkim pritiscima i pregovaranjima značenje područja Vojne granice potencirala je i izgradnja željezničkih pruga, jer su one s jedne strane omogućavale brži prodor kapitala i njegov brži rast eksploatacijom šumskih površina, a s druge strane, ugarska politika ekonomskog prodora na Balkan, preko Zemuna i prema Rijeci, potencirala je značenje ovog područja i njegovih željeznica. Sve je to utjecalo na to da su se i Austrija i Ugarska željele domoći tog teritorija bogatog resursima.

U tim nastojanjima došlo je do stvaranja imovnih općina. Ne bi se moglo reći da su one stvarane isključivo kao rezultat brige za bivše vojnike ili kao rezultat želje vojnog i državnog rukovodstva da na ovaj način nagradi svoje bivše graničare i ostavi im privilegije na "rastanku". Ovdje se radilo o tome da se veliki kompleks šuma (prema procjeni vrijedne 147.000.000 guldena) prepolovi i na taj način umanjiti dobitak političkom sugovorniku. U tom smislu donesena je zakonska odluka da se cjelokupni kompleks podijeli u dva dijela te da se osnuju krajiške imovne općine koje će imati sjedište u sjedištima bivših pukovnija i teritorijalno će pokrivati njihova područja.²

¹ Banska Hrvatska imala je 845.000 stanovnika, a Hrvatsko-slavonska granica 674.864 stanovnika. Granica je obilovala prirodnim bogatstvima, posebno šumama.

² U hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini postojale su sljedeće pukovnije: Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, I. banska (Glina), II. banska (Petrinja), Križevačka, Đurdenovačka, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska.

Zakon o otkupu šumskih služnosti u državnih šumah, donesen 1873. godine, dakle u vrijeme poodmaklog procesa razvojačenja Vojne granice, precizirao je način diobe vojnokrajiških šuma kao i ostale kvantitativne elemente (čl. 2.). Razdioba šuma izvršena je na osnovi šumskih karata i drugih dokumenata. Politika se svodila na to da su se šume u blizini naselja dodjeljivale krajišnicima. Također, osnova podjele bila je približno polovina vrijednosti šuma, a ne polovina njihovih prostranstava.

Osnivanje i djelatnost imovnih općina regulirao je detaljnije tek *Zakon o imovnih općina u hrvatskoj i slavonskoj vojnoj Krajini* donesen također 1873. godine.³ Teoretski, nekadašnje graničarsko selo postaje vlasnik šumskih područja koje samostalno upravlja svojim posjedom (čl. 4.), ali kako se šume, lugovi i šumska zemljišta koriste pod nadzorom političke oblasti (čl. 3.), nije poznat bilo kakav pokušaj "osamostaljenja". Pojednim zakonskim člancima posebno se regulira struktura organizacije imovnih općina, njezini zadaci i njezine obveze. Zakon je nadalje regulirao izradu godišnjih proračuna koje mora potvrditi zemaljska oblast (čl. 17.). Na taj je način uprava - vlast kontrolirala raspodjelu prihoda i rashoda. Ostatak dohotka raspoređivao se na: izgradnju i održavanje cesta, uređenje rijeka i potoka, uređenje šuma; ostatak dohotka raspoređivao se "na škole, obće koristne zavode i na druge slične, cijeloj imovnoj občini probitačne svrhe" (čl. 10.).

Na području Vojne granice u Hrvatskoj je bilo pod šumom 1.152.685 k. j.⁴ Toliko je približno ostalo i u vrijeme razdiobe.⁵ Brodska pukovnija je tada raspolagala s 9,84% vojnograničarskih šuma u Hrvatskoj, a nakon razdiobe šuma Brodska imovna općina raspolagala je s 1,77% šuma koje su pripale općinama. Kad se usporede novčane vrijednosti šuma, dobivamo posve drugu sliku. Dok su šume bile neraspoređene, dakle za Vojne granice, Brodska je pukovnija raspolagala s 33,31% ukupnih vrijednosti. Taj je omjer ostao nepromijenjen i nakon segregacije, odnosno toliki je postotak imala i Brodska imovna općina (33,31%) u odnosu na ostale imovne općine u Hrvatskoj.⁶

Svi negdašnji graničari postaju pravoužitnici koji dobivaju pravo upravljanja krajiškim općinama i dobivaju pravo besplatnog iskorištavanja šuma. Kasnije, kad se uvidjelo da drvna masa neće moći izdržati toliko iskorištavanje, pravoužitnici su dobili povoljnije uvjete iskorištavanja šuma nego drugi. Pravoužitništvo se ogleda u pravu dobivanja drva za loženje, građe za gradnju kuća i drugih gospodarskih zgrada, pravo na žirovanje, pašarenje i druge pogodnosti. Brodska imovna općina po količini šuma po svakom pravoužitniku bila je na prvom mjestu.

³ M. SMREKAR, *Ustavno zakonoslovje*, Zagreb 1888., 563.

⁴ S. BARANAC, *Šumsko gospodarstvo imovnih općina (1919.-1930.)*, Beograd 1933., 6.

⁵ D. NANCINI, *Imovne općine u bivšoj Vojnoj krajini*, 12.

⁶ Isto, 13.

Prije diobe po količini šuma bile su ispred nje Otočka pukovnija (3,05 jutara) i Ogulinska (1,84 jutra) pa tek onda Brodska pukovnija (1,8 jutara), ali prema vrijednosti šuma po jutru Brodska pukovnija prednjači sa 635 forinti vrijednosti.⁷ Poslije segregacije Brodska imovna općina imala je vrijednosti od 487 forinti po jutru, dok je Otočka imovna općina imala vrijednost od 103 forinte, a Ogulinska 180 forinti.⁸

Brodska imovna općina teritorijalno je obuhvaćala područje negdašnjih općina: Slavonski Brod, Vinkovci i Županja. Povoljan odnos kvalitete i vrijednosti šuma omogućio joj je da ponajviše prodajom kvalitetne hrastovine dođe do novca kojim je kupila posjede Buć-Kamensko, Daruvar, Dobra kuća, Treštanovci, Veliku (gradnja mlina, popravci mlinova u Velikoj i Pleternici), Stražeman, Klikum, Kutjevo, Kaptol, veliko imanje u Pleternici, kupila je šume u okolici Klinovca, Turkovića, Daruvara - Sirača, Podravske Slatine i Virovitice, odnosno Antunovca.⁹

Ekonomija u Pleternici imala je zemljišni posjed od 1450 kat. jutara, s izgrađenim svim pratećim gospodarskim objektima. Čak je Brodska imovna općina sagradila na Orpljavi mlin i mlinski kanal, hidrocentralu i niskonaponsku mrežu u Pleternici i za svoje imanje.¹⁰

Na primjeru Brodske imovne općine može se zaključiti opseg zadataka i njihova važnost. Stoga ćemo navesti neke.

Osnovni je zadatak imovnih općina bio osiguravanje drva za ogrjev (relutum) pravoužitnicima i osiguravanje drvene građe za gradnju stambenih kuća, gospodarskih zgrada i vodenica. Tim obvezama pridružuju se isto tako obveze prema:

- *upravnim općinama* (nabava ogrjevnog drva, pšeničnog sjemena, komasacije), *seoskim stražama* (ogrjev i poravak serežanskih vojarni u Vrpolju, Garčinu, Drenovcima, adaptacija Trenkove vojarne),

- *dostava ogrjeva školama, učiteljima, crkvenim župama.*

No time ne prestaje njihova aktivnost. Imovne su općine potpomagale: *izgradnju i popravak škola* (Babina Greda, Kuti, Trnjani), *učiteljskih stanova i crkava* (poravak crkve u Bukovici, Velikoj, Pleternici).

Gradile su se ceste (Rokovci-Vinkovci, u Ervenici-Vkci, Bošnjaci-Otok, Virovitica-Velika, Petrovica-Grubišno Polje) i *popravljali mostovi* (Privlaka, Slakovci na Bosutu, u Spačvi gradnja mosta Ervenica-Vkci, Virovi, gradnja mosta na Bidu i Bosutu u Cerni).

Gradile su se željezničke pruge (Vinkovci-Županja; industrijski kolosijek Pakrac-Barč; šumske željeznice Latinovac-Dilj, Velika-Mališćak, Sirač-Piljenice, Dedina rijeka-Dilj-Zdenci, Lipovljani-Novine, uz potok Toplice-Daruvar).

⁷ Otočka je imala 121 forintu, a Ogulinska 214 forinti.

⁸ D. NANCINI, n. dj., 16.

⁹ M. MARKIĆ, *O krajiškim imovnim općinama*, Zagreb 1937., 30; S. BARANAC, n. dj., 29.

¹⁰ A. PERUŠIĆ, *Brodska imovna općina*, Vinkovci 1924., 3.

Kopali su se i održavali kanali i time se utjecalo na sustav podzemnih voda (nasip uzduž Jošava kanala, kanal uz Luščić, uz Beravu, Brkić kanal-Merolino, Brčke bare-Rajevo Selo).

Brodska imovna općina imala je velike obveze u *izgradnji Savskih kanala*.

Pojedine društvene udruge također su dobivale značajnu materijalnu pomoć kao što su:

- čitaonice i knjižnice, pjevački zborovi, dobrovoljna vatrogasna društva (nabava štrcaljki), gospodarska društva i drugi.

Potpomažući *stipendijama* školovanje učenika pravoužitnika mijenjali su sociološku strukturu stanovništva, potpomagali su stare i nemoćne (potpora ubožnicima).

Krajiške su općine pomagale izgradnju kapitalnih objekata u Zagrebu kao što je Učiteljski dom, pomagale su rad Matice hrvatske i dr.

Zakonska obveza bila je i obveza uzgoja šuma pa su u tu svrhu nastali šumski vrtovi i vrši se pošumljavanje. Pomno se pratio broj divljači tako da je lovstvo bilo ograničeno premda je bilo izvor prihoda. Slično je bilo i s ribolovom (zakup potoka, rijeka i bara), skupljanjem pijavica, gljiva te ostalih šumskih plodina.

Kako je dolazilo do sporova oko zemljišta ili do pojedinih nagodbi vezanih uz promjenu zemljišta, nalazimo zahtjeve pojedinih zemljišnih zajednica tako da se mogu na osnovi te građe pratiti vlasničke promjene na širem prostoru Slavonije.

Zakonom o podržavanju imovnih općina, koji je donesen 1941. godine, one su ukinute i spojene s Ravnateljstvima (državnih) šuma koje su ih preuzele najkasnije do kraja 1942.¹¹

Sva ova djelatnost sačuvana je u arhivskom gradivu koje se čuva u Arhivskom sabirnom centru Vinkovci Državnog arhiva u Osijeku. Ona se sastoji od: KNJIGA "Urudžbeni zapisnici i Kazala; Zapisnika Zastupstva i Zapisnika Gospodarstvenog odbora te računovodstvenih knjiga. Dok su SPISI razvrstani na Spise i Spise s oznakom PI te na Građevinske spise bez broja.

Zaključak

Spoznaja da je fond Brodske imovne općine jedini sačuvani fond od svih krajiških imovnih općina određuje njegovu važnost. Bez obzira na to što je Brodska imovna općina odskakala po vrijednosti svojih davanja pravoužitnicima i društvu može se na njezinu primjeru doći do zaključka na koji su način i ostale krajiške općine poslovale i koliki je bio njihov udio u razvoju seoskih gospodarstava te gospodarstva uopće.

¹¹ Primopredaja Brodske imovinske općine (BIO) izvršena je 3. kolovoza 1942.